

פרשת כי תשא: אגרות הרמב"ם המרכזיות - חלק ג'

בס"ד

פתיחה

בשבועיים האחרונים (תרומה - תצווה שנה ה'), עסקנו בחלק מאגרות הרמב"ם המרכזיות, הנוגעות גם בעניינים הלכתיים. בפרשת תרומה עסקנו באגרת השמד ובאגרת תימן, ובפרשת תצווה (חזרנו בקצרה על האגרות הללו), ועסקנו בהרחבה באגרת לרבי עובדיה הגר, באגרת משנה תורה, ובאגרת לרבי פנחס הדיין:

א. **באגרת לרבי עובדיה הגר** דן הרמב"ם במעמד הישמעאלים ובשאלה האם דינם כעובדי עבודה זרה, עוד עסק בשאלה האם גר יכול לומר בתפילה את הנוסח אלוקינו ואלוקי אבותינו, שהרי אבותיו היו גויים (דבר הנתון במחלוקת הראשונים). ובשאלה האם נשיאת אשה היא דבר שנגזר מראש על האדם, או שדבר זה תלוי במעשיו.

ב. **באגרת משנה תורה ובאגרת לרבי פנחס הדיין** דן הרמב"ם בטעם שכתב את משנה תורה, ומנמק בין השאר שמטרת התורה היא ללמוד הלכה למעשה. עוד מתייחס הרמב"ם לביקורות שהושמעו על משנה תורה (שלא כתב את המקורות לדבריו, ושהשמיט את שמות החכמים), ודן גם בשאלה האם חובה לטבול מטומאת קרי.

השבוע נעסוק במספר אגרות שנכתבו בעקבות מספר מחלוקות בין הרמב"ם לראש ישיבת 'גאון יעקב' בבגדד, רבי שמואל בן חפני, כאשר המחלוקת המפורסמת ביותר היא האם מותר לשוט בנהרות בשבת. כמו כן נעסוק באגרת תחיית המתים, אגרת שכתב הרמב"ם בתגובה לטוענים שהוא סובר שאין תחיית המתים, ובה הוא מבהיר את עמדתו ביחס לנושא זה.

מעמד הישיבות בבבל

מעבר למחלוקות סביב חידושי של הרמב"ם בענייני 'אמונות ודעות', שכללו הכנסת הפילוסופיה למשנה תורה, היחס לביוולוגיה וכימיה כמעשה בראשית, ומטפיזיקה כמעשה מרכבה, והדין סביב תחיית המתים (אותו נראה להלן). כפי שעולה מאגרת הרמב"ם לרבי יוסף תלמידו, נראה שברקע המחלוקות בינו לבין ראש הישיבה, עומדת בין השאר השאלה מהי הסמכות הדתית השלטת. באופן כללי, במשך מאות שנים, הסמכות התורנית הייתה בעיקר של ישיבות בבל, בראשות האמוראים ולאחר מכן הגאונים. לאחר פטירת רב האי גאון ירד קרנה של יהדות בבל, והמרכז היהודי התפזר למקומות שונים. עם זאת, לעיתים לא קיבלו ראשי הישיבות בבבל מציאות חדשה זו, ומשמע שזו הסיבה להתקפות הרבות של רבי שמואל בן חפני על הרמב"ם.

שיט בנהרות בשבת

המחלוקת ההלכתית בין ראש הישיבה לרמב"ם, נגעה במספר נושאים וביניהם מדוע הרמב"ם פוסק הלכה כרבי יהודה במלאכה שאינה צריכה לגופה. אולם המחלוקת העיקרית ביניהם הייתה בשאלה, האם יש איסור תחומין (דהיינו איסור הקובע שאין ללכת יותר מאלפיים אמה מחוץ לתחום העיר), כאשר היציאה מתבצעת באמצעות שיט בנהרות, ולא בהליכה ברגל:

א. **הרמב"ם** (עמ' רעז, ושו"ת סי' שח) סבר, שכאשר המים גבוהים מעשרה טפחים, אין בנסיעה בהם איסור תחומין. בטעם הדבר נימק, שעל אף שהגמרא במסכת עירובין (מג ע"א) דנה האם יש איסור תחומין למעלה מעשרה, ולמסקנה נראה שיש להחמיר בכך, דין זה נכון רק כאשר אדם נמצא ביבשה ברשות הרבים. לעומת זאת יש שדינו ככרמלית, ספקו לקולא.

עוד הוסיף וכתב, שלמרות שכאשר גובה המים בנהר בוודאי נמוך מעשרה טפחים אסור לשוט בספינה, שכן במצב כזה נחשב האדם השט כהולך על גבי הקרקע. במקרה בו יש ספק האם המים גבוהים מעשרה טפחים מותר לשוט בספינה, שכן איסור תחומין הוא מדרבנן, לכן יש להקל בו, וכדברי הגמרא במסכת עבודה זרה (ז ע"ב) הפוסקת שבספק דרבנן הולכים לקולא. ובלשונו:

"ואם יהיה לנו ספק באותן המים אם בגבהן עשרה אם לאו, מותר ללכת בהם בשבת, הואיל ואותה הספינה הקטנה ואותו צואר של קורות שטים על פני המים שלא נודע עמקם. והראיה על זה השורש המוסכם עליו, והוא אמרם ז"ל ספיקא דרבנן לקולא ודאורייתא לחומרא, ואמרם ז"ל תחומין דרבנן."

ב. **הרב שמואל בן עלי** (שם, שט) חלק וסבר, שאסור לנסוע בנהרות שיש בהם ספק עשרה טפחים של מים בשבת. לטענתו, הרמב"ם מתבסס על ההנחה שתחומין דרבנן, ולכן יש להקל במקום ספק, אבל הרי בהליכה של יותר מ"ב מיל יש איסור דאורייתא כפי שכותבת הגמרא (שם יג ע"א) שלוקים על יציאה מחוץ לתחום - ולכן צריך לומר שספק דאורייתא לחומרא.

עוד הוסיף, שגם בנהרות העמוקים כמו הפרת והחידקל (עליהם נשאלה השאלה), אין לשוט בשבת. שכן בניגוד לים הגדול בו אין ספק שיש מים עמוקים הגבוהים למעלה מעשרה טפחים, הרי שבנהרות יש מקומות נמוכים, ולכן גם אם לא עוברים במקום ספציפי עליו מסופקים, מחמת הספק הכללי אסור לשוט בכל הנהר. ובלשונו:

"אם כן נתבאר לנו עתה מכל זה, מנהרות שהולכות בהן הספינות וצוואר של קורות, והם ספק אם הם למטה מעשרה אם לאו, שהם ספיקא דאורייתא ולחומרא. והגאונים ז"ל הוראתם מצויות באיסור ההליכה בהם, וכבר שאלו חכמי מערב לרבנותינו ז"ל וזולתו מן החכמים המפורסמים בחוכמת התלמוד ובהוראה, וביארו איסורו."

הרמב"ם השיב (שם, ס"י) להשגותיו של הרב שמואל בן עלי, וטען שהם נכתבו מחוסר תשומת לב. הוא תמה, כיצד ייתכן לומר שהוא (הרמב"ם) לא שם לב שביותר מ"ב מיל יש איסור דאורייתא? והרי הוא כתב כך במשנה תורה (שבת כז, א) ובספר המצוות (מצווה שכא). אלא, שראש הישיבה לא שם לב לחילוק בין היבשה בה מדובר באיסור דאורייתא, לים בו מדובר באיסור דרבנן.

עוד טען הרמב"ם, שגם אם נקבל את הטענה שתחומין בים מדאורייתא, עדיין אין זו סיבה לאסור לשוט בפרת ובחידקל. שכן כאשר נפסק שספק דאורייתא לחומרא, אין הכוונה שיש לחשוש בכל מקרה רחוק שמא מדובר בספק ויש להחמיר, אלא רק כאשר יש ספק אמיתי עם בסיס הגיוני יש לחשוש - ספק שלא קיים בנהרות הגדולים (ועיין הערה¹).

¹ כפי שמובא בציטוט, ראש הישיבה מציין בנוסף לכך, שכל הגאונים הסכימו לפסק זה. על כך עונה הרמב"ם, שגם אם אכן כך (דבר כשלעצמו הרמב"ם מפקפק בו), אין זו סיבה לפסוק כמותם, וכדי לאסור דבר צריך ראיה. מה עוד, שכל החכמים במקומו כמו רבי יצחק אבן גיא ור"י מיגאש מעולם לא פסקו לאסור דבר זה, והסיבה שהם אינם גרים בבבל אינה סיבה לבטל את דעתם.

אגרת תחיית המתים

באגרת לרבי יוסף תלמידו (עמ' שט), מתייחס **הרמב"ם** לאגרת נוספת שכתב ראש הישיבה כנגדו, ובה הוא מאשים את הרמב"ם בכך שסבר שלא תהיה תחיית המתים. הרמב"ם תמה על האשמה זו וכתב באגרת **למר יוסף אבן ג'אבר** (עמ' תט) שהוציאו עליו שם רע, שהרי בהקדמה לפרק חלק (ד"ה ותחיית) כתב בפירוש שתחיית המתים היא ייסוד מתורת משה. למרות זאת, כדי להסיר את הטענות כנגדו, כתב הרמב"ם את **אגרת תחיית המתים** בה בנוסף לנושא תחיית המתים הוא דן במספר עניינים:

א. הרמב"ם פותח את האגרת בהסבר מדוע הכניס את עיקרי האמונה לתוך ספרו ההלכתי. והוא מבאר, שלאחר שראה את הבורות שיש בעם ואף בתלמידי החכמים ביחס לתפיסות מחשבתיות בסיסיות (כמו הקביעה שלקב"ה אין גוף), החליט שלא ייתכן לכתוב את ההלכות בלי להכניס את השורשים עליהם הכל בנוי והם העיקר². ובלשונו:

"וכאשר נחלצנו לזה ראינו שאינו מן הדין לדון למה שנרצה, ורוצה לומר לבאר ולקרב סעיפי הדת ולהניח שורשיו נעזבים שלא אבארם ולא אישיר אמיתתם, וכל שכן שכבר פגשנו אדם שהיה נחשב שהיה מחכמי ישראל וחי השם יודע היה דרך משא ומתן במלחמתה של תורה לפי מחשבתו מנעוריו, והוא היה מסופק אם השם גשם בעל עין יד ורגל בני מעיים."

ב. עוד כותב באגרת, שהפסוק 'וגר זאב עם כבש' הוא משל. הסיבה לפרש כך היא, שלמרות שאין מניעה שהקב"ה יעשה נס וישנה את הטבע, מכל מקום כאשר אפשר ליישב את הדברים עם השכל - כך עדיף לעשות ('הפך השתדלות ההמון'), שכן ממילא אי אפשר לדעת כיצד דברים אלו יתרחשו, ועדיף לחיות בהווה ולא בדמיונות.

עם זאת, את הפסוק המדבר על תחיית המתים הוא מפרש כפשוטו. הסיבה להבדל בין פסוק זה לבין 'גר זאב עם כבש', שבניגוד לזאב שלא יטרף, שהוא דבר המשנה את סדרי בראשית, הרי שתחיית המתים היא מופת חד פעמי, וכיוון שמופתים אפשריים ואף נעשו בעבר ממספר סיבות, אין סיבה לשנות את הפסוקים מפשטם ללא צורך.

על בסיס אותו היגיון הסביר, מדוע יש פסוקים רבים מהם עולה שהמתים לא יקומו אחרי מותם כמו הפסוק באיוב (ג, ג) "אם ימות גבר היחיה?!" או בתהילים (עח, ט) "רוח הולך ולא ישוב", שכן תחיית המתים היא מופת ונס, ומטרת פסוקים אלו לתאר את המציאות הטבעית ולא אירוע חריג של תחיית המתים. ובלשונו:

"אומר במענה השאלה הראשונה, שדברי הנביאים ולשון הספרים אמנם באו מספרים טבע המציאות הנהוגה, וידוע שטבע זו המציאות הוא התחבר נקבות בעלי חיים וזכריהם והולידם הדומה, וצמיחת הנולד מעט מעט עד שימות האיש ההוא, ואין מן הטבע שישוב האיש ההוא ויתהוו שנית אחר מותו."

במענה לשאלה מדוע התורה לא כתבה על תחיית המתים השיב, שבזמן התורה האמינו כולם שהעולם קדמון, שלא ניתן לעשות ניסים ושאינן נבואה. משום כך, אם בתורה היה הקב"ה כותב שלעתידי יהיה מופת שהמתים יקומו מקברם, לא יאמינו בני ישראל בתורה ויזנחו אותה מכל וכל. רק לאחר שנים, שהיסודות התאמתו, ניתן היה לספר על תחיית המתים.

כיצד תראה תחיית המתים

כיצד תראה תחיית המתים? כפי שראינו בהרחבה בעבר (נשא שנה ב'), נחלקו בשאלה זו הרמב"ם והרמב"ן:

א. **הרמב"ם** (עמ' שמג) סבר, שלמעשה תחיית המתים היא שלב בדרך לעולם הבא. דהיינו, לאחר שהאדם מת הוא עולה לעולם הנשמות, שם הוא נמצא עד שעת התחייה. אם הוא רשע נכרת ברשעו, ואם זכאי, הוא קם לתחייה בתחיית המתים, חי את חייו שוב, ולאחר מכן נפטר ועולה לעולם הבא, שם קבלת השכר.

בביאור תפיסתו כתב (עמ' שנה), שהנחת המוצא היא שהקב"ה אינו בורא שום דבר לבטלה. משום כך, לא ייתכן שלעתידי לבוא יחיה האדם במעין גוף מזוכך ולא יצטרך לאכילה, שתייה, פרייה ורבייה, שהרי כלי הגוף מכוונים למטרות אלו. אלא וודאי שבעולם הבא לא יהיה גוף, אלא נשמות שמשיגות את הקב"ה באמצעות הדעות שהשיגו (הלכות תשובה ח, ב).

משום כך הוסיף וכתב, שאין סתירה לדבריו ממש ואלוהיו שחיו תקופה ללא אוכל ומים כפי שיש שרצו להוכיח מהם שכך יהיה לאחר תחיית המתים, שכן משה ואלוהיו ברוב מוחלט של חייהם חיו בעולם הזה, והשתמשו בגוף שלהם למטרתו, כך שגופם לא נברא לבטלה. מה שאין כן לעתידי לבוא, שכל מטרת בריאת הגוף, תהיה לחינם. ובלשונו:

וכבר סתר מי שסתר דעתנו זה באמרו: הנה משה ואלוהיו עליהם השלום עמדו זמן בלא אכילה ושתייה והם גופות?! כן יהיו בני העולם הבא! לא עליכם כל עוברי דרך! הביטו וראו משה ואלוהיו עליהם לא היו לבטלה, ששניהם היו אנשים מבני העולם הזה, אכלו ושתו בהם לפני המופת ואחריו, ואיך יקישו מזה למציאות הנמשך אשר אין תכלית לו?!"

ב. **הרמב"ן** (שער הגמול) חלק וסבר, שלעתידי לבוא אכן יחיה האדם בגוף מזוכך, שלא יצטרך לאכילה ולשתייה. בעוד שהרמב"ם פירש שאצל משה ואלוהיו היה מצב חריג שלא ניתן ללמוד ממנו, להבנת הרמב"ן משה ואלוהיו מסמלים את האידיאל אליו יש לשאוף, מצב בו הגוף מזוכך ומתקיים מאור השכינה - ולמעשה במצב זה היה אדם הראשון לפני שחטא.

על בסיס אותו עיקרון הוסיף הרמב"ן (ויקרא כו, יא), שכאשר עם ישראל הלך בדרכי ה' בצורה מושלמת, המחלות היו תוצר של פגם רוחני. אדם שהתנהג בצורה לא תקינה, היה מקבל את עונשו באמצעות מחלות וכדומה, ולמעשה המוות והמחלות של הגוף הן תוצר של החטא (והרמב"ם בפירוש למשנה במסכת פסחים ד, י חלק גם על עיקרון זה).

שבת שלום! קח לקרוא בשולחן שבת, או תעביר בבקשה הלאה על מנת שיעוד אנשים יקראו...³

² למרות שהרמב"ם במורה נבוכים (ג, נא) במשל הארמון כותב שכדי להידיבק בה' בצורה המיטבית יש להבין את עיקרי האמונה, ולא רק לדקלמם, בכל זאת הוא רואה ערך גם באמונה ללא הבנה. בטעם הדבר שבמשנה תורה לא הרחיב לבאר את הנימוקים, נימק שלהבנת עניינים אלו דרושות מיומנויות רבות, 'שהתלמודיים' אינם בקיאים בהן (ועיין עוד בהקדמה למורה נבוכים).

³ מצאת טעות? רוצה לקבל כל שבוע את הדף למייל, לשים את הדף במקומך או להעביר למשפחה? מוזמן: tora2338@gmail.com